

คุณค่าทางศิลปะของบทละครที่แสดงทัศนะต่อคนจีน

จุดมุ่งหมายสำคัญในการศึกษาวรรณคดีมิใช่อยู่ที่การอ่านเอาเรื่องและการค้นหาทัศนะของผู้แต่งที่อาจจะแสดงโดยตรงหรือแสดงผ่านทางตัวละครเท่านั้น แต่ผู้ศึกษาวรรณคดีควรมุ่งที่จะเข้าถึงคุณค่าทางศิลปะของวรรณคดีด้วย เพราะวรรณคดีนอกจากเป็นงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่มีเนื้อหาเรื่องราวต่าง ๆ แล้ว วรรณคดียังเป็นศิลปกรรมประเภทหนึ่งที่ใช้ถ้อยคำในภาษาเป็นวัสดุของการสื่อสาร (ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, 2522 : 2) ผู้ศึกษาวรรณคดีจึงน่าจะคำนึงถึงความสำเร็จทางศิลปะของวรรณคดีด้วย ดังที่ ดวงมน จิตรจำนงค์ (2528 : 242-243) ได้กล่าวว่า

ไม่ว่าวรรณคดีจะเขียนเพื่อจุดประสงค์ใดก็ตาม การประเมินค่าวรรณคดี ส่วนหนึ่งย่อมขึ้นอยู่กับความสำเร็จทางศิลปะของวรรณคดีนั้น วรรณคดีที่มีอิทธิพลต่อความคิดของผู้คนก็คือวรรณคดีที่ให้ความประทับใจ หรือให้สัมผัสสะท้อใจเหมือนพายุที่พัดเข้าหาใจผู้อ่านให้มีความรู้สึกร่วมด้วย มากกว่าการโฆษณาชวนเชื่ออันโจ่งแจ้งเรียกว่ากราว แต่หากผู้ประพันธ์พยายามบีบคั้นหรือยึดเยี่ยความรู้สึกมากเกินไปจนเพ้อพ้อพ่าย ก็ย่อมเป็นข้อด้อย ไม่น้อยไปกว่าการมุ่งเสนอเนื้อหาอย่างดิบ ๆ แต่ถ่ายเดียวเลย

ดังนั้นในบทนี้ผู้วิจัยจึงมุ่งวิเคราะห์คุณค่าทางศิลปะของงานประพันธ์ที่นำมาศึกษารัศมี เผ่าเหลืองทอง (2524 : 110) กล่าวว่า บทละครเป็นงานประพันธ์ที่รวมเอาศิลปะหลายแขนงไว้ด้วยกัน ได้แก่ วรรณศิลป์ ทัศนศิลป์ กวีศิลป์ และนาฏศิลป์ ในที่นี้ผู้วิจัยจักวิเคราะห์คุณค่าทางศิลปะของบทละครในแง่วรรณศิลป์เป็นส่วนสำคัญ เพราะผู้วิจัยสามารถสัมผัสบทละครนี้จากการอ่านเพียงอย่างเดียว และในฐานะที่ผู้วิจัยเป็นส่วนหนึ่งของผู้เสพงานประพันธ์เหล่านั้นในสมัยปัจจุบันก็ได้พบว่างานเหล่านั้นดำรงอยู่ในฐานะบทประพันธ์เพื่อการอ่านมากกว่าเพื่อการแสดง ดังจะเห็นได้ว่าไม่ใช่งานที่มีผู้นิยมนำมาแสดงอย่างบางเรื่อง เช่น มัทนะพาธา และ สาวตรี เป็นต้น งานที่มีตัวละครเป็นคนจีนยังมีผู้นำมาแสดงในปัจจุบันน่าจะได้แก่ วิวาห์พระสมุทร เท่านั้น (ซึ่งจะได้

วิเคราะห์เหตุผลต่อไป) นอกจากนี้ผู้วิจัยยังเชื่อว่าบทละครเป็นปัจจัยที่สำคัญมากของความสำเร็จของการแสดงเพราะเป็นสิ่งที่คุมการเสนอความคิดและอารมณ์ของเรื่อง หากบทละครมีโครงเรื่องกระชับเป็นเอกภาพและเร้าอารมณ์ย่อมดึงดูดความสนใจมากกว่าเรื่องที่มีเพียงฉากพหุทราและคนครึ่งไฟเราะ

สำหรับหลักเกณฑ์การวิเคราะห์คุณค่าทางศิลปะของบทละคร รัชมี เฝ้าเหลืองทอง (2524 : 107) ได้กล่าวถึงหัวใจของการวิเคราะห์ว่าขึ้นอยู่กับที่การค้นหาความหมาย ซึ่งแสดงออกหรือซ่อนเร้นไว้ในละครว่า ละครเรื่องนั้น ๆ ต้องการบอกอะไรแก่คนดู ด้วยวิธีการเช่นไร ได้ผลหรือไม่ และประการสุดท้ายสิ่งที่ต้องการจะบอกหรือแสดงออกมานั้นมีคุณค่ามากน้อยเพียงไร ทั้งนี้ผู้วิจัยจักวิเคราะห์จากองค์ประกอบของบทละครที่ประกอบด้วยแก่นเรื่อง โครงเรื่อง ตัวละคร บทสนทนา และฉาก โดยมีประเด็นการวิเคราะห์ดังนี้

1. คุณค่าทางศิลปะในบทละครพระราชานิพนธ์ในรัชกาลที่ 6 ที่แสดงทัศนะต่อคนจีน
2. คุณค่าทางศิลปะของบทละครของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่แสดงทัศนะต่อคนจีน
3. เปรียบเทียบคุณค่าทางศิลปะของบทละครในบทละครพระราชานิพนธ์ในรัชกาลที่ 6 กับบทละครของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่แสดงทัศนะต่อคนจีน

1. คุณค่าทางศิลปะของบทละครพระราชานิพนธ์ในรัชกาลที่ 6 ที่แสดงทัศนะต่อคนจีน

การพิจารณาค่าทางศิลปะของบทละครพระราชานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยพบว่าบทละครพระราชานิพนธ์ทั้ง 6 เรื่องคือ หัวใจนักรบ โพงพาง วิวาทพระสมุทร หมายน้าบ่อน้ำ คดีสำคัญ และ นิทานสโมสร เป็นบทละครที่มีคุณค่าเหนียวแน่นให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกประทับใจเป็นส่วนใหญ่ ดังมีรายละเอียดที่น่าสนใจดังนี้

1.1 หัวใจนักรบ เป็นบทละครพระราชานิพนธ์ที่ได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นยอดของบทละครพูด น่าสนใจว่าคงเป็นบทละครที่มีคุณค่ามากเรื่องหนึ่ง จึงได้รับยกย่องเช่นนั้น

1.1.1 แก่นเรื่อง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชี้ให้ผู้อ่านเห็นความสำคัญของการมีหัวใจนักรบ คือพยายามให้ผู้อ่านตระหนักถึงหน้าที่และการยอมเสียสละชีพเพื่อ

ชาติศาสน์กษัตริย์อันเป็นที่รักของคนไทยทุกคน แก่นเรื่องดังกล่าวมีความสัมพันธ์สอดคล้องและเสริมสร้างพระบรมราโชบายการปลูกฝังอุดมการณ์ชาตินิยมอันเป็นพระบรมราโชบายประการหนึ่ง¹ หัวใจนักบวชจึงมีแก่นเรื่องที่มีคุณค่าเสริมความมีคุณธรรมแก่ผู้อ่าน

1.1.2 โครงเรื่อง เป็นที่น่าชื่นชมว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ มิได้สร้างบทละครเรื่องนี้เพียงมุ่งปลุกใจให้คนไทยเกิดความรักชาติเพียงอย่างเดียว ซึ่งจะทำให้บทละครหย่อนคุณค่าทางวรรณศิลป์ไป แต่พระองค์ได้ทรงพระราชนิพนธ์บทละครให้มีความสุขสนุกสนานทั้งจะได้เห็นได้จากลักษณะการวางโครงเรื่องให้มีความเข้มข้นเพิ่มขึ้นเป็นลำดับจนถึงจุดสุดยอดก่อนที่เหตุการณ์จะคลี่คลายอย่างพอเหมาะ นอกจากนี้แล้วการสร้างเรื่องที่เร้าใจผู้อ่านให้สนใจใคร่รู้ อยู่ตลอดก็มีส่วนเพิ่มคุณค่าทางวรรณศิลป์ให้แก่บทละครเรื่องนี้เป็นอย่างมาก ทั้งมีรายละเอียดที่น่าศึกษาทั้งนี้

1.1.2.1 การเปิดเรื่อง ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเป็น 3 ชุด แต่ใช้ฉากเดียวกันตลอดเรื่อง พระองค์ทรงเริ่มเปิดเรื่องในบทละครชุดแรก โดยแสดงให้เห็นข้อขัดแย้งของตัวละคร 2 ตัวทันทีคือ ระหว่างนายสวายนับนายสวัสดิ์ซึ่งเป็นพี่น้องกัน ดังปรากฏว่านายสวายเผชิญกับได้ว่านายสวัสดิ์แอบไปสมัครเป็นลูกเสือก็เข้าขัดขวางไม่ให้ออกจากบ้านไปประชุมจนเกิดการโต้เถียงและชกต่อยกัน การโต้เถียงได้จบลงภายหลังของพระภิรมย์ซึ่งเป็นบิดาของนายสวายและนายสวัสดิ์ว่าเคยห้ามไม่ให้สวัสดิ์ไปเป็นลูกเสือ

และในขณะที่ตัวละครทั้งสองกำลังมีเรื่องกัน พระภิรมย์บิคาบับหลวงมณูผู้พิพากษาและเป็นสื่อป้าตัวช่วยให้เข้ามาในฉาก พระภิรมย์ไม่พอใจมากเมื่อทราบว่าสวัสดิ์แอบไปเป็นลูกเสือทั้ง ๆ ที่ตนเคยห้ามแล้ว เพราะมีความเห็นว่าเสียเวลาเรียนและเป็นการเล่นชุกชนเปล่า ๆ แม้หลวงมณูพยายามชี้แจงประโยชน์ของการเป็นลูกเสือ พระภิรมย์ยังคงยืนยันความคิดเดิมของตัวเองและบังคับให้สวัสดิ์ออกจากลูกเสือ เมื่อนายหมู่พรซึ่งเป็นผู้บังคับหมู่มาตามสวัสดิ์ไปประชุม พระภิรมย์ก็ห้ามไม่ให้ไปและขอพบนายสุคใจซึ่งเป็นผู้กำกับกองลูกเสือเพื่อซักถามถึงวิธีการที่จะรับเด็กเป็นลูกเสือ ครั้นพบว่าต้องขออนุญาตจากบิดาก่อน พระภิรมย์ก็ยังบังคับให้สวัสดิ์ออกจากลูกเสือ เพราะถือว่ามิสัทธิห้ามในฐานะบิดา แต่สวัสดิ์ก็ยังยืนยันที่จะเป็นลูกเสือและ

¹ คู่มือเรื่องทรงสถาปนาและปลูกฝังอุดมการณ์ชาตินิยมในบทที่ 3 หน้า 24-26

ยอมตาย เสียดีกว่าที่จะเสียสัจของลูกเสือ พระภิรมย์ก็ยิ่งโกรธจัดจนพูดคำห่อตักตลกกัน หลวงมณูซึ่งสนับสนุนเรื่องลูกเสือจึงขอรับนายสวัสดิ์เป็นบุตรบุญธรรม พระภิรมย์ก็ไม่ขัดข้องเพราะเห็นว่าสวัสดิ์ไม่นับถือคนเป็นบิดาแล้ว หลวงมณูจึงใช้สิทธิ์ของผู้ปกครองอนุญาตให้สวัสดิ์เป็นลูกเสือต่อไป

และเหตุการณ์ต่อมาในบทธละครชุดที่หนึ่งนี้เอง ผู้ทรง

พระราชนิพนธ์ทรงชี้ให้เห็นว่าพระภิรมย์หมกมุ่นเป็นทุกข์ เรื่องสวิงบุตรคนโต จึงขอให้หลวงมณูช่วยให้พ้นจากการเป็นทหาร ขณะที่พูดเรื่องนี้ก็มีการกล่าววิจารณ์เสือป่าและทหารด้วย พระภิรมย์ได้แสดงความเห็นคัดค้านตลอด และได้กล่าวถึงนายขุนเบ่งพี่ชายของนางเนียบภรรยาของนางว่า เป็นผู้ที่ยกยอบอกข่าวคราวความเป็นไปของบ้านเมืองแก่คนตลอด แต่หลวงมณูกลับรู้สึกตรงกันข้ามว่า นายขุนเบ่งเป็นคนไม่น่าไว้วางใจโดยเฉพาะเป็นคนไทยไม่ถึงครึ่ง แล้วหลวงมณูได้บอกกับพระภิรมย์ว่าคนไม่สามารถช่วยเหลือเรื่องนายสวิงได้เพราะไม่มีอำนาจหน้าที่ และถึงมีก็คงไม่ช่วยเพราะไม่อาจจะรู้เห็นเป็นใจกับคนที่คิดจะหลีกเลี่ยงกฎหมายได้ พอพูดจบหลวงมณูก็ขอลากลับ

ต่อจากนั้นผู้ทรงพระราชนิพนธ์ได้ทรงแสดงข้อขัดแย้งของ

พระภิรมย์เพิ่มขึ้นอีกคือ สวายเข้ามาฟ้องว่าหลวงมณูมาพบกับอุไรอีก พระภิรมย์จึงเรียกหลวงมณูมาพบและยื่นคำขาดว่าถ้าจะรักกับอุไรบุตรของคนที่ให้เลิกเป็นเสือป่า เพราะมีความเห็นว่ามีชีวิตเสี่ยงกับความตายและเป็นการประจบประแจงเอาตัวส่วนตัว ปรากฏว่าหลวงมณูยอมเสียสละเลิกคบกับอุไรแต่ไม่ยอมออกจากการเป็นเสือป่า เพราะมีความสำนึกในหน้าที่ของลูกผู้ชายชาวไทยและไม่ยอมเสียสัจของเสือป่า ทั้งนี้อุไรก็มีความคิดเห็นเหมือนหลวงมณูเช่นกันคือ ยอมเสียสละความสุขส่วนตัวอย่างเด็ดเดี่ยวแต่ไม่ยอมให้หลวงมณูลาออกจากเสือป่า

ขณะที่พระภิรมย์ขัดแย้งกับหลวงมณูและอุไร ผู้ทรง

พระราชนิพนธ์ได้ทรงแสดงว่าพระภิรมย์มีข้อขัดแย้งกับแม่แยมซึ่งเป็นภรรยาหลวงของตนด้วย คือในตอนที่สวายมาฟ้องเรื่องหลวงมณูเข้ามาพบกับอุไรที่บ้าน พระภิรมย์ก็ได้เชิญแม่แยมมาพบและเกิดการโต้เถียงกันขึ้นคือ แม่แยมตำหนิว่าพระภิรมย์เลี้ยงสวายจนเสียเด็ก ดังที่กลายเป็นคนช่างฟ้องและปากบอน นอกจากนี้พระภิรมย์ยังมีความคิดเห็นต่างจากคนอื่น ๆ ในสังคมซึ่งเห็นประโยชน์ของการเป็นเสือป่าและลูกเสือ บทธละครได้แสดงการโต้แย้งกันดังนี้

พระภิรมย์ ตามใจลูกจนได้ศิลปะใหม่ละ อ้ายเล็กก็อวคตเป็นข้าลูก เสื่อจต้องยกให้เป็น ลูกเลี้ยงหลวงม누ไปคนหนึ่งแล้ว นางอุไรอวคตคือยากเป็นเมีย เสื่อขึ้นมาอีก คนหนึ่งละ นี่ลูกฉันจะมาพากันอวคตเป็นไม้นอกกอตามกันไปหมดละหรือ

แย้ม ถ้ามันไม่เป็น เช่นนั้นจะมาปรับคิดฉันผิดคน เคียวหรือ คุณเองไม่ผิดบ้างละหรือ

พระภิรมย์ ฉันจะผิดอย่างไร

แย้ม ผิดที่คุณมีความเห็นผิดกับใคร ๆ เขาไปตั้งบ้านตั้งเมืองนะซิคะ เสื่อป่ากับ ลูกเสื่อใคร ๆ เขาแลเห็นประโยชน์ทั้งนั้น คุณเห็นไม่เป็นประโยชน์

(หัวใจนักรบ, 2515 : 28)

ข้อขัดแย้งดังกล่าวของพระภิรมย์นี้ มิใช่เป็นเพียงความขัดแย้งภายในครอบครัวแต่เป็นความขัดแย้งกับสังคมด้วย ดังปรากฏว่าพระภิรมย์มีความเห็นว่าการลูกเสื่อและเสื่อป่าไม่ให้ประโยชน์อย่างไรต่อชาติเลย ข้อขัดแย้งอย่างรุนแรงของพระภิรมย์ที่มีต่อสังคมนี้ ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกสนใจในประเด็นความเป็นลูกเสื่อและเสื่อป่าว่าเป็นคุณหรือเป็นโทษอย่างไร ซึ่งผู้อ่านจะได้รับคำตอบในตอนคลี่คลายเรื่อง

1.1.2.2 การพัฒนา เรื่อง การพัฒนาเรื่องปรากฏในชุดที่ 2

ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงแสดงปมปัญหาของพระภิรมย์ที่เพิ่มมากขึ้น คือมีปัญหาคำคัญอีกประการหนึ่งที่ยุ่งแก้ไขไม่ตก เมื่อเปิดฉากของบทละครชุดที่ 2 นี้ พระภิรมย์ได้ซักถามนายขุนเบ็งทันทีที่พบกันด้วยความกระวนกระวายใจถึงเรื่องที่ได้ช่วยวิงวั้นกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เพื่อให้สวังพ้นจากทหาร แต่ปรากฏว่านายขุนเบ็งบอกว่าไม่สามารถผ่อนผันได้ พระภิรมย์จึงแสดงความทุกข์ใจ เพราะกลัวลูกจะลำบาก และเมื่อนายขุนเบ็งให้ข่าวเรื่องอาจเกิดการสู้รบกับต่างชาติในไม่ช้า พระภิรมย์ก็ไม่สนใจภัยที่จะเกิดขึ้นในประเทศ แม้ว่าน่าจะตระหนักถึงหน้าที่ที่ต้องมีต่อบ้านเมือง แต่พระภิรมย์กลับรู้สึกหนักใจเรื่องสวัง เพราะกลัวว่าจะถูกส่งออกไปรบ จากพฤติกรรมของพระภิรมย์เห็นชัดว่าผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงต้องการแสดงให้เห็นว่า พระภิรมย์ยังคงกังวลกับปัญหาส่วนตัวจึงไม่ค่อยสนใจเรื่องบ้านเมือง และไม่คิดว่าจะเข้าไปช่วยเหลือชาติได้อย่างไร ดังกล่าวไว้ว่า

พระภิรมย์ ส่วนคนอื่น ๆ จะคิดอย่างไรหรือทำอะไรกัน ฉันไม่รู้ไม่ชี้ด้วย
แต่ส่วนพ่อสวิงทำอะไรจริงจะรอดตายได้

(หัวใจนักรบ, 2515 : 34)

ในลำดับต่อมาผู้ทรงพระราชนิพนธ์ได้ทรงแสดงเหตุการณ์
ที่ทำให้พฤติกรรมของตัวละครมีความเข้มข้นคือ นายชุ่นเบ้งบอกว่าได้เตรียมแผนให้นายสวิงหนี
ออกนอกประเทศโดยไปแอบนัดหมายกับเพื่อนที่จะช่วยพาหนีแล้ว แต่ปรากฏว่าพ่อพระภิรมย์ทรง
ทราบเรื่องก็ไม่เห็นด้วยเพราะรู้สึกว่าเป็นการใหญ่ไป และกลัวว่าทางการจะมาเร่งเอาตัว
นายสวิงกับคน นายชุ่นเบ้งจึงเบี่ยงเรื่องโดยหนีไปช่วยให้พระภิรมย์เห็นเป็นข้อบกพร่องของรัฐบาล
ว่าถ้าทำเช่นนั้นก็เป็นกรณคดีประชาชน พระภิรมย์ได้ฟังความคิดของนายชุ่นเบ้งก็ไม่ค่อยชอบใจ
เพราะรู้สึกว่าจะอย่างไรก็ไม่อยากทำให้รัฐบาลเคียดแค้น นายชุ่นเบ้งจึงนำเอาจุดอ่อนของ
พระภิรมย์ที่ถูกออกจากราชการมาพูดอีกเพื่อช่วยให้ออกจากรัฐบาลที่ "...ไม่ทำให้ความยุติธรรม
แก่คุณพระความที่สมควรเลย..." (หัวใจนักรบ, 2515 : 36) แต่พระภิรมย์ก็คงยืนยันไม่ต้องการ
ทำให้รัฐบาลเคียดแค้น ทั้งนี้การที่พระภิรมย์แสดงว่ายังละอายใจที่จะเป็นต้นเหตุของความ
เคียดแค้นของรัฐบาลนี้ น่าจะเป็นเพราะว่าความสำนึกที่เคยเป็นข้าราชการมาก่อน ดังกล่าวว่า

พระภิรมย์ ... แต่อย่างไร ๆ ก็คือการที่จะให้ฉันเป็นสาเหตุที่จะทำให้รัฐบาลเคียดแค้น
ใจนั้นฉันไม่ทลายตะขิดตะขวงใจได้เพราะฉะนั้นอย่าคิดต่อไปเลย ฉันไม่ยอมความ
แก่ได้เป็นอันขาด

(หัวใจนักรบ, 2515 : 37)

ดังนั้นในเหตุการณ์ต่อมา นายชุ่นเบ้งจึงได้เสนอทางออก
ให้พระภิรมย์หนีไปพร้อมกับนายสวิง แต่ปรากฏว่าพระภิรมย์ยังเป็นห่วงทรัพย์สินสมบัติและครอบครัว
จึงไม่ยอมหนี จนนายชุ่นเบ้งจะรับเป็นอิสระให้ แต่พระภิรมย์ก็ยังกังวลใจไม่ยอมหนีเพราะเห็นว่า

"...มันเป็นการใหญ่ให้ผลลำบากมากมายเกิน..." (หัวใจนักรบ, 2515 : 38) นายซุ่นเบ้งเปิดเผยว่าคนที่จะพาหนีไว้แล้ว และก่อนที่พระภิรมย์จะคิดอะไรต่อไปก็ปรากฏว่าได้ยินเสียงกองเสือป่าเข้ามาในบริเวณบ้านเสียก่อน พระภิรมย์กับนายซุ่นเบ้งจึงออกไปดูกองเสือป่า ทั้งนี้ นำสั่งเกตว่านายซุ่นเบ้งเริ่มแสดงพฤติกรรมของตัวละครฝ่ายปฏิปักษ์ชัดเจนทุกทีภายหลังที่ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงปูพื้นเรื่องไว้ในบทละครชุดที่ 1 โดยให้หลวงมณฑลว่าพวกพิงถึงนายซุ่นเบ้งว่า "เป็นไทยไม่ถึงครึ่ง" (หัวใจนักรบ, 2515 : 15)

หลังจากที่พระภิรมย์กับนายซุ่นเบ้งออกไปดูกองเสือป่าแล้ว ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ได้ทรงให้นายสวายกับแม่เนี้ยเข้ามาในฉาก พระองค์ทรงเปิดเผยความลับของตัวละครทั้งสองเฉพาะผู้อ่านเท่านั้น คือผู้อ่านได้ทราบว่านายสวายเป็นชู้กับแม่เนี้ย พฤติกรรมนี้สร้างลักษณะตัวละครฝ่ายปฏิปักษ์ยิ่งขึ้น และยังฟ้องความผิดพลาดของพระภิรมย์ที่อบรมเลี้ยงดูนายสวายจนเสียเด็ก ต่อจากนั้นบทละครแสดงว่านายสวายชวนแม่เนี้ยหนี เพราะรู้ว่าจะเกิดสงครามแน่ ความเห็นแก่ตัวของนายสวายแสดงออกชัดเจน แม้รู้ว่าแม่เนี้ยเพียงลำเค็ญที่จะหาบิดาและพี่ชายหนี นายสวายก็ยังคิดจะแย่งเรืออีก พฤติกรรมนี้แสดงให้เห็นว่านายสวายใกล้ชิดกับนายซุ่นเบ้ง จึงรู้เรื่องการเตรียมตัวหนี

ต่อจากนั้นผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงดำเนินเรื่องที่สร้างความเข้มข้นขึ้นอีกคือ นายสวิงได้รับแจ้งว่าบิดาป่วยจึงหนีทหารออกมาเยี่ยม แต่มารู้ว่าเป็นแผนของนายซุ่นเบ้ง นายสวิงซึ่งเคยวันได้รับการฝึกทหารจนมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่จึงโกรธเคืองนายซุ่นเบ้งมากและได้คือนายซุ่นเบ้งอย่างรุนแรง โดยเฉพาะค่านายซุ่นเบ้งว่า "ฮ้ายเจ๊ก" ซึ่งจะไปสัมพันธ์กับที่หลวงมณฑลว่านายซุ่นเบ้งว่า "เป็นไทยไม่ถึงครึ่ง" หลังจากนั้นก่อนที่สวิงจะกลับไปที่กรมก็ปรากฏว่าเกิดมีสถานการณ์ที่รุนแรงขึ้น คือเกิดการปะทะกันระหว่างเสือป่ากับข้าศึกจากช่องซอยที่ใกล้บริเวณบ้านของพระภิรมย์ นายสวิงวิ่งออกไปดูและนำเสือป่าเข้ามาในบ้านพร้อมกับนายสวัสดิ์ พฤติกรรมดังกล่าวเป็นเหตุให้พระภิรมย์รู้สึกไม่พอใจและโต้เถียงกับนายสวิงอย่างรุนแรง

แต่ต่อมาเมื่อพระภิรมย์พบกับสถานการณ์ที่บ่งชี้ความเสียหายของบ้านเมือง เช่นคนไทยหลายคนถูกยิงตาย โดยเฉพาะนายสวิงบุตรคนโตถูกลอบยิงตายขณะจะไปส่งข้าวชอกกองหนุน พระภิรมย์จึงเริ่มผูกพันกับเหตุการณ์และเปลี่ยนพฤติกรรม

ถึง 2 ประการคือ ประการแรกคือหัวใจนักรบกลับคืนมาโดยเข้าไปช่วยรบกับเสือป่า ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความซัดแย้งกับสังคมนในช่วงแรกของพระภิรมย์นั้นเป็นผลมาจากการหลงผิดเพราะรู้เท่าไม่ถึงการณ์จึงตกอยู่ใต้อิทธิพลของนายขุนเบ็ง ประการที่ 2 พระภิรมย์เริ่มมองเห็นความแปลกแยกของนายขุนเบ็งกับคนไทย ดังเช่นตอนที่นายขุนเบ็งคอยหักห้ามไม่ให้พระภิรมย์ช่วยเสือป่ารบกับข้าศึกโดยอ้างว่าเป็นเรื่องของรัฐบาล แต่พระภิรมย์กลับมีความคิดเห็นที่ตรงกันข้ามและซัดแย้งกับนายขุนเบ็งอย่างรุนแรง พฤติกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระภิรมย์มีความคิดที่หลุดจากการครอบงำของนายขุนเบ็งแล้ว ทั้งนี้ในการดำเนินเรื่องตอนนี้ผู้อ่านจะเห็นว่าผู้ทรงพระราชนิพนธ์ได้ทรงสร้างสถานการณ์ที่มีเหตุผลเพียงพอที่จะเปลี่ยนแปลงลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของพระภิรมย์ให้มี "หัวใจนักรบ" อย่างเหมาะสม

1.1.2.3 การดำเนินเรื่องไปสู่จุดสูงสุด ในบทละครชุดที่ 3 ซึ่งเป็นชุดสุดท้ายของบทละคร ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ได้ทรงแสดงให้เห็นพฤติกรรมของตัวละครที่มี "หัวใจนักรบ" มากยิ่งขึ้น คือเมื่อข้าศึกยึดบ้านของพระภิรมย์ไว้ได้ พระภิรมย์ก็มีทางเลือกที่จะรอดตายถ้ายอมบอกความลับแก่ข้าศึก แต่พระภิรมย์มีจิตใจที่เต็มเปี่ยมด้วยความรักชาติจึงไม่ยอมบอกความลับ แมื่อก่อนหน้านั้นพระภิรมย์ไม่เคยสำนึกว่าชีวิตส่วนตัวกับประเทศชาติเกี่ยวข้องกันอย่างไร แต่เมื่อพบสถานการณ์ที่บุตรคนโตถูกฆ่าตาย และเห็นสถานการณ์การสู้รบที่รุนแรง พระภิรมย์จึงเลือกเสียสละความสุขส่วนตัวอย่างเด็ดเดี่ยว

ต่อจากนั้นผู้ทรงพระราชนิพนธ์ก็ทรงเปิดเผยให้พระภิรมย์ทราบว่านายสวามีมีความสัมพันธ์ฉันชู้สาวกับแม่เนี้ย คือเมื่อข้าศึกถามความลับของทางราชการจากนายสวามีต่อหน้าพระภิรมย์ แม่เนี้ยก็แสดงตัวว่ามีความสัมพันธ์กับนายสวามีโดยบอกสวามีให้รีบบอกความลับแก่ข้าศึก พระภิรมย์จึงทราบความจริงและโกรธเคืองมากจนอยากจะฆ่าให้ตาย แต่ผู้บังคับการฝ่ายข้าศึกไม่ยอมเพราะสัญญาไว้แล้วว่า จะปล่อยตัวคนที่บอกความลับของทางราชการไทย ทั้งนี้แม้ว่านายสวามีจะได้รับอิสระแต่ผู้บังคับการฝ่ายข้าศึกก็ค่านายสวามีอย่างรุนแรง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้ที่ออกสัญญาต่อชาติยอมไม่ได้รับคำสรรเสริญ ดังปรากฏในเรื่องว่า

ผู้บังคับการ ... (พูดกับ ร้อยตรี) พาอำยกาภมณษย์นี้ไปกับอี่หนั้นด้วย ดูให้มันไป
ให้พันอย่าให้มันมาอยู่ในหมู่เรา คนอี่ปรีย้อย่างนี้ไม่ต้องการเอาไว้รับ
ไล่ไปนะ

(หัวใจนักรบ, 2515 : 86)

และต่อมาผู้ทรงพระราชนิพนธ์ก็ทรงเปิดเผยเบื้องหลังของ
นายขุนเบ้งให้พระภิรมย์ทราบพร้อมกับผู้อ่าน คือนายขุนเบ้งเปิดเผยตนเองค่อนหน้าผู้บังคับการซ้ำศึก
ว่าเป็นผู้ลอบยิงนายสวิงเพื่อต้องการแสดงความจงรักภักดีกับฝ่ายซ้ำศึกเพราะคนได้ไปลงบัญชีเป็น
คนในบังคับของชาตินั้น ทั้ง ๆ ที่ในสามัญสำนึกแล้วนายขุนเบ้งควรตระหนักถึงหน้าที่ของพลเมือง
ไทยมากกว่าอย่างน้อยก็ในฐานะที่เกิดในเมืองไทย แต่อย่างไรก็ตามปรากฏว่าผู้บังคับการฝ่าย
ซ้ำศึกคงถือว่านายขุนเบ้งเป็นผู้ผิดเพราะซ้ำก่อนได้รับอนุญาต และได้ตัดสินใจให้นำไปแขวนคอ
พฤติกรรมของขุนเบ้งแสดงให้เห็นชัดว่าความเห็นแก่ตัว และความไม่กตัญญูรู้คุณต่อแผ่นดินก็ต้องได้รับ
ผลชั่วร้ายอย่างสาสม

I.1.2.4 การคลี่คลายเรื่อง หลังจากนั้นฝ่ายไทยส่งทหารและ
กองเสบียงมาเสริมกำลังและต่อสู้กับซ้ำศึกจนได้รับชัยชนะ เหตุการณ์การสู้รบที่รุนแรงจึงคลี่คลาย
ลงโดยฝ่ายซ้ำศึกเป็นฝ่ายถอย พระภิรมย์เมื่อผ่านเหตุการณ์วิกฤตแล้วก็สมัครเข้าเป็นเสบียงเพื่อ
จะได้ช่วยชาติอย่างมีประสิทธิภาพ เพราะมีจิตใจเป็น "เสบียง" อยู่แล้วแคว้นมิได้แสดงออกใน
ตอนแรกเนื่องจากมีหวงมณีอยู่ คั้งที่หวงมณีพูดถึงพระภิรมย์กับหวงมณีว่า

หวงมณี นำเสี้ยคายที่คุดไม่ได้เป็นเสบียง เพราะใจเป็นเสบียงแท้ ๆ
หวงมณี ถ้าเป็นเสบียงแล้วก็จะไม่ต้องรับความเดือดร้อนเช่นที่เป็นมาแล้ว
ซ้ำศึกคงไม่รับโทษได้ คุณพระก็จะได้ช่วยป้องกันบ้านเมืองได้สมใจ

(หัวใจนักรบ, 2515 : 99)

ต่อจากนั้นหลวงมณีก็ได้รับอนุญาตให้ติดต่อกับนางสาวอุไร เพราะพระภริมย์ยอมรับการเป็นเสื่อป่าแล้ว ส่วนนายสวัสดิ์ก็ได้เป็นลูกเสื่อโดยไม่มีใครขัดขวางอีก และในฉากสุดท้ายของเรื่องเมื่อตัวละครเตรียมตัวออกไปรบ ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ก็ทรงให้ตัวละครร้องเพลง "เสื่อป่า" เพื่อปลุกใจให้คนไทยเกิดความรักชาติ เป็นการจบเรื่องที่ปลุกใจในทางให้ความฮึกเหิมและภาคภูมิใจร่วมกันได้อย่างสวยงาม ดังมีบทร้องว่า

"อันพวกเราชวนกันสวามิภักดิ์ จงรักร่วมชาติ
ศาสนา ยอมตายไม่เสียกายชีวา เพื่อรักษาอิสระ
คณะไทย สมานสามัคคีให้ค้ำอยู่ จะสู้ศึกศัตรูทั้งหลาย
ได้ ควรจะทะนงจงใจ เป็นไทยจนสิ้นดินฟ้า"

(หัวใจนักรบ, 2515 : 104)

1.1.3 ตัวละคร เป็นองค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งของบทละครเพราะมีส่วนช่วยให้บทละครแต่ละเรื่องมีคุณค่าประทับใจผู้อ่านมากน้อยต่างกัน เกี่ยวกับการพิจารณาคูณค่าของตัวละครนั้นผู้อ่านส่วนมากนิยมชมชอบตัวละครที่มีบทบาทมีเหตุผลอธิบายได้ เพราะตัวละครเช่นนั้นมีส่วนทำให้บทละครมีความสมจริงน่าเชื่อถือ เมื่อผู้วิจัยได้วิเคราะห์เรื่องหัวใจนักรบ ก็พบว่าตัวละครสำคัญโดยเฉพาะตัวละครเอกมีลักษณะดังกล่าวไม่น้อยทีเดียว แต่น่าสังเกตว่าผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงเน้นการผูกโยงความรักชาติกับการเข้าเป็นเสื่อป่ามากเกินไป ดังที่ทรงเน้นให้ตัวละครหลายตัวพยายามพูดให้พระภริมย์มีความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับเรื่องนี้ จนทำให้คุณค่าทางวรรณศิลป์ลดหย่อนลงไปบ้าง เพราะมีลักษณะจำกัคเฉพาะสมัยที่แต่งมากเกินไป ดังที่ วิหัย ทิวะศรียานนท์ (2518 : 149-150) กล่าวว่า "...เรื่องของนักประพันธ์บางคน ชาวต่างประเทศหรือแม้ชาติเดียวกันแต่ต่างสมัยแล้วไม่คิดใจ เพราะนิสัยใจคอและบทบาทของตัวละครในเรื่องนั้นล้ำสมัย คือถูกอิทธิพลของสมัยนั้น ๆ ครอบงำจนเกินไปนั่นเอง" อย่างไรก็ตามก็มีลักษณะของตัวละครที่ยังคงน่าสนใจอยู่เหมือนกัน ดังจะกล่าวต่อไป

1.1.3.1 ตัวละครฝ่ายดี ลักษณะเด่นของตัวละครฝ่ายดีในเรื่อง หัวใจนักรบ คือมีความรักชาติ ซึ่งปรากฏให้เห็นชัดที่บทบาทของตัวละครเอกของเรื่องคือ พระภิรมย์วารากร เป็นตัวละครเอกของเรื่อง เป็นขุนนางนอกราชการเนื่องจาก "นายว่าฉันทำงานไม่มีไหวพริบทันสมัย" (หัวใจนักรบ, 2515 : 36) ความคิดเห็นที่ล้ำหลังของพระภิรมย์คือขัดแย้งกับสังคมในเรื่อง เสือป่าและลูกเสือ ดังปรากฏว่าในขณะที่คนในสังคมสนับสนุนการเป็นเสือป่าและลูกเสือ พระภิรมย์กลับมีความคิดตรงกันข้าม ยังคงมีความเชื่อมั่นในความดีของตนเอง นอกจากนี้จากลักษณะนิสัยบุคลิกชนชั้นกลางที่มีความรักบุญธรรมยิ่งทำให้พระภิรมย์มีความคิดขัดแย้งกับส่วนรวมเพราะความเห็นแก่ตัว

ต่อมาเมื่อพระภิรมย์พบกับศึกสงครามที่ทำให้บุตรคนโตต้องเสียชีวิต พระภิรมย์จึงได้ตระหนักด้วยตนเองว่าพลเมืองไม่อาจหลีกเลี่ยงความร่วมมือเป็นร่วมตายกับชาติบ้านเมืองได้ และนอกจากนี้พระภิรมย์ก็ได้รับแรงกระตุ้นจากเหตุการณ์ของคนรอบข้าง เช่นนายสวิงเมื่อได้ไปเป็นทหารแล้วกลับมาได้พูดเน้นถึงศักดิ์ศรีและหน้าที่ของความเป็นลูกผู้ชายไทย ตลอดจนนายสวัสดิ์ก็อาสาไปช่วยส่งข่าวแทนนายสวิงอีกอย่างไม่กลัวตาย ทั้ง ๆ ที่เห็นนายสวิงตายไปต่อหน้าต่อตา เหตุการณ์ดังกล่าวยังมีเหตุผลเพียงพอที่จะทำให้พระภิรมย์ปรับทัศนคติที่ผิดพลาดได้ใหม่ ซึ่งก่อนหน้านั้นพระภิรมย์ก็เคยแสดงให้เห็นว่ามีจิตสำนึกที่จะไม่สร้างความเป็นเดือดร้อนแก่รัฐบาล ดังเช่นในตอนที่นายขุนเบ็งจะเรียกร้องความคิดเรื่องอิสรภาพ พระภิรมย์ไม่เห็นด้วยที่จะเป็นต้นเหตุของความเดือดร้อนนั้น ดังปรากฏในบทสนทนาว่า

ขุนเบ็ง ซ่อนนั้นไม่ต้องวิตก ผมจะจัดการ ถ้าเขาจับคุณพระไปละก็เป็นที่ความใหญ่แน่ เพราะถ้าทำเช่นนั้นผมจะร้องให้ตั้งว่ารัฐบาลใช้อำนาจกดขี่ฆ่าแผ่นดินอย่างร้ายกาจ...

พระภิรมย์ ความคิดแกในตอนเช่นนี้ ฉันทบอกตรง ๆ ว่าฉันไม่สู้ชอบ การที่ฉันเป็นต้นเหตุให้รัฐบาลเดือดร้อน ฉันเห็นคุณอะไร ๆ อยู่

(หัวใจนักรบ, 2515 : 35-36)

ดังนั้นพระภิรมย์จึงเป็นตัวละครที่มีลักษณะหลากหลาย (round character) ซึ่งมีความสมจริงมากกว่าที่จะเป็นเพียงหุ่นเพราะมีพฤติกรรมที่สามารถอธิบายได้

อนึ่งถ้าจะเปรียบเทียบพระภิรมย์กับนายชุ่นเบ้งและนายสววยแล้ว ผู้อ่านจะเห็นว่ามีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน นายชุ่นเบ้งมีลักษณะนิสัยเพียงด้านเดียว (flat character) ซึ่งทำให้ผู้อ่านมองเห็นความเลวร้ายของนายชุ่นเบ้งอย่างเด่นชัดสมดังพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ที่ทรงต้องการเน้นความน่ารังเกียจของคนจีนโดยเฉพาะในแง่ความจงรักภักดีต่อชาติ ดังจะเห็นได้ว่านายชุ่นเบ้งมีนิสัยเจ้าเล่ห์ยิ่งกว่าคนต่างดาวแท้ ๆ เสียอีก เพราะนอกจากจะเห็นแก่ได้และปราศจากน้ำใสใจจริงต่อใครทั้งสิ้นแล้วยังได้ลงมือทำร้ายเจ้าของประเทศเพียงเพื่อหวังความดีความชอบจากฝ่ายข้าศึก ซึ่งตนเองก็มีได้มีความผูกพันอะไรด้วย (ดวงมน จิตรจำนงก์, 2528 : 254)

สำหรับข้อแตกต่างระหว่างพระภิรมย์กับนายสววย ผู้อ่านจะพบว่านายสววยเป็นคนไทยแท้ ๆ แต่ไม่ตระหนักถึงหน้าที่ของการเป็นพลเมืองที่ดี แม้จะมีส่วนได้พบกับสถานการณ์ที่ประเทศชาติตกอยู่ในภาวะสงคราม แต่นายสววยก็ไม่สามารถเปลี่ยนหัวใจตนเองได้เพราะถูกเลี้ยงดูอย่างตามใจจนมีทัศนคติผิด ๆ คือมุ่งแสวงความสุขส่วนตัวโดยไม่คำนึงถึงบาปบุญคุณโทษ และถ้าจะเปรียบเทียบพฤติกรรมของนายสววยกับนายสวิงและนายสวัสดิ์ ผู้อ่านจะพบว่านายสวิงและนายสวัสดิ์มีโอกาสเรียนหนังสือโดยเฉพาะนายสวิงได้ฝึกการเป็นทหาร ส่วนนายสวัสดิ์ก็รู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ดังที่ไปสมัครเป็นลูกเสือ แต่นายสววยนอกจากจะถูกเลี้ยงดูอย่างตามใจแล้วยังไม่ได้ไปโรงเรียนอีกเพราะถูกประคบประหงมจนอ่อนแอ นายสววยจึงเป็นตัวละครที่แม้จะดูน่ารังเกียจแต่ก็มีลักษณะน่าสมเพชมากกว่าชวนให้เกลียดชัง เพราะไม่ได้รับการปลูกฝังสิ่งที่ดีจากผู้ใหญ่ ซึ่งผู้อ่านจะทราบได้จากบทสนทนาในตอนนี้

แย้ม คุณรู้ไหมว่าคุณจะหัดให้เด็กคนนี้เสียคน ค่ะแค่หน่อไว้ โรงรำโรงเรียนก็
 ไม่ให้ไปเหลวไหลอยู่แต่กับบ้าน

- พระภิรมย์ ก็ฉันไม่เห็นประโยชน์อะไรที่จะชมชื่นให้มันไป หล่อนก็รู้แล้วว่ามันชั่วโรค แล้วมันก็มีความคิดใช้ได้ดีเท่า ๆ กับผู้ใหญ่
- แย้ม คุณก็ชอบเพราะมันปากบอเนกเก็บเล็กเก็บน้อยมาแล้วให้คุณฟังเท่านั้นแหละ
- พระภิรมย์ เป็นธรรมดาผู้ใหญ่ก็ต้องใช้คนต่างหูต่างตาอยู่บ้าง

(หัวใจนักรบ, 2515 : 18)

1.1.3.2 ตัวละครฝ่ายปฏิปักษ์ ผู้อ่านจะพบว่า ตัวละครที่มีบทบาท เป็นภัยต่อความมั่นคงของประเทศในเรื่องมีดังนี้

1) นายซุ่นเบ้ง เป็นตัวละครเอกฝ่ายปฏิปักษ์ที่มีบทบาทสัมพันธ์กับแก่นเรื่องและโครงเรื่อง ดังจะเห็นได้ว่าเป็นลูกจีนในเมืองไทยที่มีบุคลิกลักษณะที่ก็คือเป็นผู้มีการศึกษาและรู้จักสังคมนับคนระดับขุนนางขุนนาง แต่มีพฤติกรรมที่เลวร้ายมากคือ ซากความกตัญญูรู้คุณโดยเฉพาะต่อบ้านเมือง ดังที่หลวงมณีได้พูดถึงพฤติกรรมที่น่ารังเกียจของนายซุ่นเบ้งว่า

หลวงมณี คนชนิดนั้นไว้ใจยากอยู่หน่อย มันพลิกแปลงเปลี่ยนชาติของมันได้ง่ายนัก เข้าพวกไทยเป็นไทย เข้าพวกฝ่ายโน้นก็เป็นไปอีกอย่างหนึ่งที่เกี่ยว ถ้าเมื่อไรจะเป็นอะไรก็เป็นเสียอย่างหนึ่งค่อนข้างชั่ว เมื่ออยากจะเป็นเจ๊กก็เป็นไป นี่ไม่แน่ว่าเป็นอะไร เป็นคางคาวอย่างไรอยู่ คบยาก

(หัวใจนักรบ, 2515 : 101-102)

และที่สำคัญนายซุ่นเบ้งยังมีลักษณะซากความจริงใจและไร้มนุษยธรรม ดังปรากฏว่ามีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับครอบครัวของพระภิรมย์ แต่คอยครอบงำความคิดให้ซัดแย้งต่อสังคม ดังเช่นการเรียกร้องสิทธิเสรีภาพซึ่งเป็นความคิดที่อยู่ต่างขั้วกับความจงรักภักดีหรือมีนัยให้คิดเช่นนั้นเพราะนายซุ่นเบ้งมีลักษณะการพูดที่ค่อนข้างรุนแรง ดังกล่าวว่า "...ถ้าเขาจับคุณพระไปละก็เป็นได้เกิดความใหญ่แน่ เพราะถ้าหาเช่นนั้นผมจะร้องให้ดังว่า

รัฐบาลใช้อำนาจกดขี่ข้ามแดนดินอย่างร้ายกาจ พวกห้องผมก็มีไม่ใช่น้อยคงช่วยกันตะโกนทุกคน..."

(หัวใจนักรบ, 2515 : 35) ความจริงแล้วความจริงรักภักดีกับการเรียกร้องสิทธิเสรีภาพไม่จำเป็นต้องขัดแย้งกัน แต่ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ได้ทรงแสดงให้เห็นว่าผู้เรียกร้องสิทธิเสรีภาพเป็นผู้ก่อความวุ่นวายและทรยศ เพราะพระองค์ยังคงต้องการชลอการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง

นอกจากนายชุ่นเบ้งมีพฤติกรรมที่ครอบงำความคิดของพระภิกษุแล้วยังคอยชักนำให้นายสวิงประพฤติดัวในทางที่ไม่ดี ดังเช่นชักชวนเที่ยวเตร่จนเสียการเรียน เมื่อนายสวิงเป็นทหารเกณฑ์ก็ยังคงอุบายให้หนีทหาร และที่เลวร้ายที่สุดคือลอบยิงนายสวิงจนตายในตอนที่นายสวิงอาสาไปชอกำลังรบเพิ่มเติม ซึ่งกว่าพระภิกษุจะรู้จักความจริงของนายชุ่นเบ้งก็เกือบสายเกินการ

ข้อนำสังเกตในการสร้างบุคลิกลักษณะของนายชุ่นเบ้ง ผู้อ่านจะพบว่าผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงสร้างนายชุ่นเบ้งเพื่อประโยชน์ในการแสดงทัศนะในแง่ลบของพระองค์ที่มีต่อคนจีนมากจนเกินไปจนทำให้ความลึกซึ้งทางศิลปะของบทละครต้องลดหย่อนลงไป ดังจะเห็นได้ว่าทรงมุ่งชี้ให้เห็นความเลวร้ายของนายชุ่นเบ้งที่เชื่อสายเพียงอย่างเดียว และยังให้ตัวละครแสดงออกอย่างนอกหน้า ความจริงแล้วน่าจะมีเหตุผลประการอื่นด้วยที่เป็นแรงผลักดันให้ตัวละครมีพฤติกรรมที่ไม่ซื่อสัตย์ต่อบ้านเมืองซึ่งจะช่วยให้ตัวละครมีบทบาทที่สมจริงมากกว่านี้และเพิ่มคุณค่าให้แก่บทละคร

2) นายสวาย เป็นตัวละครฝ่ายปฏิปักษ์เช่นเดียวกับนายชุ่นเบ้ง แต่ถ้าจะเปรียบเทียบความเลวร้ายของนายสวายกับนายชุ่นเบ้ง ผู้วิจัยคิดว่านายสวายมีความร้ายกาจกว่าเพราะเป็นคนไทยแท้ ๆ แค่ออมขายชาติ แม้ในขณะที่บิดาถูกข้าศึกจับกุมตัวไว้ นายสวายก็ไม่ได้เป็นห่วงเป็นใย นายสวายมีบทบาทน้อยกว่านายชุ่นเบ้งแต่ก็น่าสนใจ เพราะผู้อ่านจะพบว่าผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงสร้างให้ตัวละครมีความสมจริง โดยการสร้างตัวละครให้มีบทบาทหรือพฤติกรรมที่มีเหตุผลอธิบายได้อย่างมีน้ำหนัก ดังปรากฏว่าเป็นคนที่ไม่ได้เรียนหนังสือและถูกเลี้ยงดูอย่างเอาอกเอาใจจนมีลักษณะนิสัยที่ไม่ดีและขาดหลักการในชีวิต นอกจากนี้ก็ชอบมัวเมาในกามารมณ์ดังที่เป็นชู้กับภรรยาของบิดา ดังนั้นการที่ตัวละครมีบทบาทหรือพฤติกรรมที่ไม่ดีจึงดูมีความสมจริง ดังเช่นเป็นคนชอบยุ่งวุ่นวายเรื่องคนอื่น และที่น่าคำหั้นคือไม่มีจิตสำนึก

ในความเป็นพลเมืองไทยต่างจากพี่ชายและน้องชาย ซึ่งสาเหตุสำคัญก็คงเป็นเพราะว่าไม่เคยได้รับการอบรมหรือมีจิตสำนึกในเรื่องนี้มาก่อน

1.1.3.3 ตัวละครประกอบ ลักษณะตัวละครประกอบในเรื่องมีความน่าสนใจไม่น้อยเพราะมีความสัมพันธ์กับโครงเรื่องและแก่นเรื่อง แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าตัวละครขาดความสมจริงไปบ้าง เพราะผู้ทรงพระราชนิพนธ์มิได้ทรงมีการดำเนินเรื่องว่าเพราะเหตุใดตัวละครที่เป็นผู้หญิงทั้งสองคนจึงมีทัศนคติต่อการเป็นลูกเสือและเสือป่า ทั้งมีความคิดเป็นเหตุเป็นผลว่าพระภิรมย์ ดังนั้นผู้อ่านจะเห็นว่าตัวละครมีลักษณะที่เป็นแบบฉบับมากกว่า ซึ่งสามารถวิเคราะห์รายละเอียดได้ดังนี้

1) นางสาวอุไร ผู้วิจัยคิดว่าการที่ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงสร้างนางสาวอุไรให้เป็นผู้หญิงที่มีความเด็ดเดี่ยว ไม่กลัวตายและมีความเป็นตัวของตัวเองก็คงเป็นเพราะว่าสนิทกับมารดาจึงมีลักษณะที่คล้ายมารดา ดังปรากฏว่าเธอได้แสดงความคิดเห็นขัดแย้งกับบิดาอย่างกล้าหาญเมื่อถูกบังคับไม่ให้คบกับคนรักซึ่งเป็นเสือป่า ดังกล่าวกับคนรักว่า

อุไร (เดินเข้ามาจากเฉลียง) คุณหลวงมณี ถ้าคุณมาจากเสือป่าวันใด วันนั้น
คุณกับคิฉันทากัน คิฉันทจะไม่ขอคุณหน้าคุณอีกต่อไปจนวันตาย
พระภิรมย์ แม่อุไร นี่หล่อนมาพลอยเป็นบ้าอะไรด้วย

(หัวใจนักรบ, 2515 : 26)

2) แม่แยม เป็นภรรยาของพระภิรมย์แต่มีความคิดเห็นแตกต่างจากสามี ดังจะเห็นได้ว่าในเรื่องครอบครัวพระภิรมย์เลี้ยงนายสวิงกับนายสวายอย่างตามอกตามใจ แม้แม่แยมจะไม่เห็นด้วยและคอยหักห้าม พระภิรมย์ก็ไม่เปลี่ยนแปลงแม่แยมจึงไม่สามารถแก้ไขได้เพราะไม่มีบทบาทหรืออิทธิพลในการเลี้ยงดู ในเรื่องสังคมผู้อ่านจะเห็นว่าแม่แยมเป็นผู้มีความคิดอ่านทันเหตุการณ์ คือเข้าใจกิจการเสือป่าและลูกเสือเป็นอย่างดี ในขณะที่พระภิรมย์มีความคิดเห็นขัดแย้งกับเรื่องนี้อย่างรุนแรง ความไม่สมเหตุสมผลของตัวละคร 2 ตัวนี้ แสดงว่าผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงมุ่งเน้นความคิดในการปกป้องเสือป่าจนมากเกินไป การสร้าง

แม่แอ้มเป็นคนทันสมัยเห็นดีเห็นชอบกับเสือป่าก็เกิดขึ้นลอย ๆ โดยไม่เห็นว่าเป็นเพราะเหตุใด
 คงปรากฏว่าแม่แอ้มได้กล่าวตำหนิพระภิกษุที่มีความคิดเห็นตรงกันข้ามกับคนส่วนมากในสังคมดังนี้

แอ้ม ผิดที่ว่าคุณมีความเห็นผิดกับใคร ๆ เขาไปตั้งบ้านตั้งเมืองนะซิคะ เสือป่าและ
 ลูกเสือ ใด ๆ เขาแลเห็นประโยชน์ทั้งนั้น คุณเห็นไม่เป็นประโยชน์

(หัวใจนักรบ, 2515 : 28)

1.1.4 บทสนทนา เป็นองค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งของบทละคร เพราะ
 ผู้อ่านจะจับความรู้สึกนึกคิดของตัวละครเอาเองจากการกระทำและบทสนทนาของตัวละคร
 โดยเฉพาะบทสนทนาในบทละครพูด การอธิบายของผู้แต่งตรง ๆ ไม่อาจทำได้ นอกจากจะให้
 ตัวละครพูดแทน ถ้าจะให้สมเหตุสมผลก็ต้องให้พูดตามบุคลิกลักษณะและบทบาทของตัวละคร การ
 รู้จักลักษณะเฉพาะของตัวละครในแง่นิสัยใจคอ ความคิด อารมณ์ ตลอดจนภูมิหลังของตัวละคร
 จึงสังเกตได้จากบทสนทนา (ควงมณ จิตรจำนงค์, 2528 : 247) ดังนั้นเมื่อผู้วิจัยได้วิเคราะห์
 บทสนทนาในเรื่อง หัวใจนักรบ ก็พบว่ามีความน่าสนใจหลายประการ ดังนี้

1.1.4.1 ความสำคัญของบทสนทนาในแง่การดำเนินเรื่อง ผู้วิจัย
 พบว่าบทสนทนาของตัวละครในเรื่องเป็นสื่อสำคัญในการดำเนินเรื่องเป็นอย่างดี ดังปรากฏในคอน
 ต่าง ๆ ดังนี้

ตอนที่พระภิกษุได้เถียงกับนายสวิงที่นำเสือป่าเข้ามา
 บุกรุกในบ้านก่อนที่จะเกิดการสู้รบกับข้าศึก บทสนทนาในตอนนี้เป็นการดำเนินเรื่องให้เห็นว่า
 ตัวละครมีความขัดแย้งกันอย่างรุนแรงดังกล่าว่า

พระภิกษุ พ่อใหญ่ พ่อไม่พอใจอย่างยิ่งที่เจ้าไปนำเสือป่าเข้ามาบุกรุกในบ้านพ่อ เช่นนี้

(หัวใจนักรบ, 2515 : 51)

ต่อจากนั้นเมื่อเกิดเหตุการณ์ที่ไม่มีใครคาดคิดมาก่อน เนื่องจากข้าศึกบุกรุกเข้ามาและเกิดสู้รบกันขึ้น นายสวิงจึงอาสาไปชอกกำลังหนุน พระภิรมย์ไม่เห็นด้วยและตำหนิ นายสวิง คำพูดของพระภิรมย์แสดงให้เห็นว่ายังไม่ยอมร่วมมือหรือแสดงความมีหัวใจนักรบเหมือนกับบุตรของตน ดังกล่าวว่า

พระภิรมย์ "...เท่าที่วิ่งไปหาความตายเพียงนะ"

(หัวใจนักรบ, 2515 : 53)

แต่ในบทสนทนาต่อมา เมื่อสถานการณ์การสู้รบระหว่างคนไทยกับคนต่างชาติที่บุกรุกเข้ามามีความตึงเครียดมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อนายสวิงถูกลอบยิงและตายไปต่อหน้าต่อตาผู้เป็นพ่อ เหตุการณ์ที่ตึงเครียดและสะเทือนใจมีผลผลักดันให้พระภิรมย์เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมจากเดิมมาร่วมรบกับคนไทย และแสดงความมีหัวใจนักรบที่ซ่อนเร้นอยู่อย่างไม่กลัวตาย แม้นายขุนเบ็งซึ่งพระภิรมย์เคยฟังความคิดเห็นอยู่เสมอก็ไม่สามารถชักชวนได้ ดังปรากฏในบทสนทนาว่า

- ขุนเบ็ง (ไปกระซอกตัวพระภิรมย์จากหน้าค่าง) คุณพระ พุโธ้อ อะไรทำเป็นบ้าไปได้ กฎหมายนานาประเทศห้ามนักไม่ให้พลเรือนเกี่ยวข้องในการสงคราม
- พระภิรมย์ อย่ามาเท่าเรื่องกฎบังคับกฎหมายอะไรของมึงหน่อยเลย กูรำคาญกูก็
- ขุนเบ็ง ผมรักคุณพระจึงเตือนการที่พลเรือนจะเกี่ยวข้องในการรบ ถ้าเขาจับได้ละก็ไม่มีคารอคเหี้ยวนะขอรับ เขาหาเป็นผู้ร้ายอย่างฉกรรจ์ฐานฆ่าคนตาย
- โดยเจตนา
- พระภิรมย์ ช่างกูเถอะ ถึงกูตายก็ชีวิตกูเอง (ฮ้ายสี่เอากระสุนเข้ามา) เออคือที่เคียวส่งมานี้
- ขุนเบ็ง ก็รัฐบาลคือรัฐบาล เขาวิวาทกันคุณพระจะพลอยเจ็บร้อนด้วยทำไม

พระภิรมย์ อุวะ ก็มันซ่มเหงชาตินี้วะ แล้วยังถูกกุ๊กคายไปทั้งคน แล้วยังว่ากูไม่มี
ข้อควรเจ็บร้อนอย่างไร

(หัวใจนักรบ, 2515 : 62-63)

นอกจากนี้บทสนทนาในบางตอนของเรื่องได้แสดงให้เห็นว่าผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงดำเนินเรื่องโดยมุ่งปลูกฝังอุดมการณ์ชาตินิยมแก่ผู้อ่าน ดังปรากฏในตอนที่พระภิรมย์สั่งเสียอุไรก่อนที่จะถูกผู้บังคับการเข้าศึกเอาตัวไปฆ่าเพราะไม่ยอมขายความลับทางราชการแก่ข้าศึก ดังกล่าวไว้ว่า

พระภิรมย์ ...แล้วสอนลูกหล่อนให้มันรู้สึกตัวว่าตาของมันเกิดมาไม่เสียชาติ ใ้ยอม
เสียสละชีวิตดีกว่าที่จะยอมเอาใจออกห่างจากเจ้าข้าวแดงแดงร้อน
สอนให้ลูกหล่อนมีความจงรักภักดีในพระเจ้าอยู่หัวของเรา ให้รู้จักบ้าน
เมืองของเรา ถิ่นมันคงในพระพุทธศาสนา ยอมตายเสียดีกว่าที่จะบกพร่อง
ในชื่อเหล่านี้

(หัวใจนักรบ, 2515 : 80)

1.1.4.2 บทสนทนาที่แสดงความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร ลักษณะ
เด่นของบทสนทนาในบทละครทรงพระราชนิพนธ์นี้คือ การแสดงความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร
ให้ปรากฏเด่นชัด ซึ่งมีผลให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องให้ดียิ่งขึ้น ดังเช่นความรู้สึกนึกคิดของพระภิรมย์
ซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่องที่มีหัวใจนักรบ แต่ตอนแรกตัวละครไม่ได้มีความรู้สึกเช่นนั้น
ดังปรากฏในตอนต่าง ๆ ดังนี้

ตอนที่พระภิรมย์สนทนากับหลวงมณู คำพูดของหลวงมณู
ได้ให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับลูกเสือเป็นอย่างดี แต่พระภิรมย์ก็แสดงให้เห็นความรู้สึกนึกคิด
ของตนเองที่ขัดแย้งกับความคิดเห็นของหลวงมณู ดังนี้

หลวงมณู การฝึกหัดหรือสั่งสอนส่วนทางวิชาลูกเสือไม่ได้ทำให้เสียเวลาเล่าเรียน
 เลยแม้แต่นาทีเดียว ไม่ได้ทำให้เสียประโยชน์ของเด็กเลยจนนึกเสียใจ ตรง
 กันข้ามเด็กที่เป็นลูกเสือจะเป็นผู้ที่มีความรู้ดีกว่าเด็กธรรมดาเป็นอันมาก
 พระภิรมย์ นั้นเป็นความเห็นของคุณหลวง แต่ความเห็นของผมผิดกัน ผมเห็นว่าการ
 เป็นลูกเสือไม่มีอะไร นอกจากเสียเวลาเล่าเรียนและชุกชนหัวร้างข้าง
 แตกไปเท่านั้น

(หัวใจนักรบ, 2515 : 6)

และบทสนทนาในตอนที่พระภิรมย์สนทนากับหลวงมณู
 คำพูดของพระภิรมย์แสดงให้เห็นว่าขัดแย้งกับกิจกรรมเสือป่า ดังที่คำนำหลวงมณูว่าการเป็น
 เสือป่าเป็นการเอาชีวิตไปเสี่ยงกับความตายและต้องเสียค่าบำรุงอีก ดังปรากฏในเรื่องว่า

พระภิรมย์ ผมเห็นว่า การที่คุณเข้าเป็นเสือป่าก็เท่ากับประกาศว่าอยากตายเต็มใจ
 ที่จะตาย

.....

พระภิรมย์ ก็คล้าย ๆ กัน แต่ทหารยังคิดว่าเสือป่า เพราะที่เป็นพลทหารก็เป็นโดย
 ถูกเกณฑ์ถ้าเป็นนายทหารก็เป็นการรับจ้างหากินอย่างหนึ่ง นี่เป็นเสือป่า
 ค่าจ้างก็ไม่ได้มีหน้าซ้ำต้องเสียเงินค่าบำรุงอีกด้วยแล้วก็ถูกเกณฑ์ที่ไม่ถูก
 หรือมีกะเกณฑ์อะไรกัน

(หัวใจนักรบ, 2515 : 23-24)

อนึ่งบทสนทนาบางตอนในเรื่องหัวใจนักรบ ก็มีข้อบกพร่อง
 ดังจะเห็นได้ว่าผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงจงใจใช้บทสนทนาเป็นสื่อประชาสัมพันธ์ เรื่อง เสือป่าและ
 ลูกเสือจนมากเกินไป ทำให้มีบทสนทนาจำนวนไม่น้อยที่แสดงข้อกล่าวหาเสือป่าและข้อคัดค้านการ
 กล่าวหา (ดวงมณี จิตรจำนงค์, 2528 : 264) ดังปรากฏในตอนที่พระภิกษมย์วรากรสนทนา
 กับหลวงมณีราษฎร์บำรุง ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงให้ตัวละครสนทนากันถึงเรื่องนี้อย่างจงใจ ดังที่
 ให้หลวงมณีราษฎร์บำรุงคอยแก้ความเข้าใจผิดของพระภิกษมย์ ดังความว่า

- พระภิกษมย์ เขาว่าหังยสหังตราหังเงินเดือนได้ขึ้นแต่ที่เป็นเสือป่า ถ้าใครไม่ได้เป็น
 เสือป่า เจ้าขุนมูลนายท่านพาลเอาลงกระบองเสียวอย่างนั้นไม่ใช่หรือ
 หลวงมณี (เสียงแข็ง) ไม่จริงเลย ใครที่บอกคุณพระเช่นนั้น เป็นคนที่โกหก
 สด ๆ ร้อน ๆ เท่านั้น โกหกอย่างระยำที่สุด
 พระภิกษมย์ ถ้าเช่นนั้น ถึงแม้ใครจะลาออกจากเสือป่าแล้วก็ไม่ต้องเลยออกจาก
 ราชการด้วยหรือ
 หลวงมณี การลาออกจากเสือป่าไม่เกี่ยวแก่ราชการเลย ใครจะลาออกเมื่อใด
 ก็ได้

(หัวใจนักรบ, 2515 : 25-26)

และอีกตอนที่ผู้ทรงพระราชนิพนธ์จงใจที่จะให้ความรู้
 เรื่องเสือป่ามากเกินไปจนลืมนึกถึงความสมจริง ดังปรากฏในตอนที่ทรงให้ผู้บังคับการช่องฮอย
 ซึ่งเป็นข้าศึกของไทยออกกับพระภิกษมย์วรากรว่า ถ้าพระภิกษมย์วรากรได้สมัครเป็นเสือป่าก่อนก็จะ
 เป็นผลดีแก่ตัวเอง เพราะสามารถจับปืนสู้รบกับข้าศึกได้โดยไม่มีคามผิดกฎหมาย ทั้งนี้ผู้อ่านจะ
 เห็นว่าผู้บังคับการช่องฮอยเป็นคนต่างชาติไม่น่าจะมีความรู้ความเข้าใจเรื่องเสือป่าและแสดง
 ความหวังดีกับข้าศึกของตนเอง ดังกล่าวไว้ว่า

ผู้บังคับการ เพราะแกมีโอกาสแล้วที่จะทำตนให้เป็นผู้มีอำนาจอันชอบธรรมที่จะป้องกันชาติได้ แต่แกก็ไม่ถือเอาโอกาสนั้น ถึงแกไม่มีโอกาสรับราชการเป็นทหาร แกก็ควรจะเข้าเป็นเสือป่าได้ นี่ทหารแกก็ไม่ได้เป็น เสือป่าแกก็ไม่ได้เป็น แกละทิ้งโอกาสหมดแล้วดังนี้ แกก็ควรจะเว้นการจับอาวุธขึ้นรบ นี่แกบังอาจจับอาวุธขึ้นรบโดยไม่มีอำนาจอันชอบธรรมเช่นนี้ ฉันไม่เห็นว่าจะจะมีทางแก้ตัวให้หันความผิดไปได้อย่างไร

(หัวใจนักรบ, 2515 : 70)

1.1.5 จาก จากในเรื่องหัวใจนักรบแบ่งเป็น 3 ชุด แต่ใช้ฉากเดียวกันตลอด คือฉากบ้านของพระภิรมย์วรากร ซึ่งมีความสำคัญในแง่ที่มีผลต่อการดำเนินเรื่อง เพราะมิได้เป็นเพียงที่เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ แต่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับบทบาทของตัวละครเอกของเรื่องและทำให้เรื่องมีเอกภาพ การที่ผู้วิจัยกล่าวเช่นนั้นเพราะผู้วิจัยเห็นว่าผู้ทรงพระราชนิพนธ์ได้ทรงให้บทบาทของตัวละครสัมพันธ์กับฉาก คือทรงให้พระภิรมย์วรากรมีสิทธิ์แสดงความเป็นเจ้าของบ้านเมื่อฉากของเรื่องเป็นบ้านท่าน ดังเช่น ในตอนแรกได้อ้างสิทธิ์ความเป็นเจ้าของบ้านมิให้เสือป่าบุกรุกเข้ามาตั้งมั่นรบกับข้าศึก แต่ต่อมาเมื่อสถานการณ์เปลี่ยนไป พระภิรมย์วรากรก็ยินดีให้ความช่วยเหลือยอมให้ใช้บ้านของท่านเป็นที่ตั้งรับข้าศึก และเป็นห้องพยาบาลแก่คนบาดเจ็บ ดังเช่น ได้บอกขุนรัศมีให้นำคนเจ็บไปไว้ที่ห้องข้างเพราะกว้างขวางดี

นอกจากนี้แล้วลักษณะฉากของเรื่องยังมีประเด็นที่น่าสนใจดังนี้ คือผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงมีเทคนิคในการบรรยายฉาก ซึ่งแสดงถึงลักษณะนิสัยและฐานะของเจ้าของบ้าน คือพระภิรมย์วรากร ดังจะเห็นได้ว่า แม้พระภิรมย์วรากรเป็นขุนนางนอกราชการแล้วก็ตาม แต่ก็ยังรักและภูมิใจอดีตของตน ดังนั้นที่ห้องรับแขกในบ้านจึงมีรูปพระภิรมย์วรากรแต่งเต็มยศข้าราชการพลเรือนชั้นอำมาตย์โท ส่วนในค่านฐานะแล้วพระภิรมย์มีฐานะปานกลางเท่านั้น ซึ่งมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมของตัวละครที่มีความซื่อสัตย์ ไม่ชอบการประจบสอพลอ ชีวิตความเป็นอยู่ภายในครอบครัวจึงไม่อยู่ในชั้นร่ำรวย ดังจะเห็นได้จากการบรรยายลักษณะเครื่องเรือนว่า

...ด้านขวามีหน้าต่าง ด้านซ้ายมีประตูสำหรับเข้าไปภายในเรือน เครื่องตกแต่งมีเป็น
โต๊ะเก้าอี้ต่าง ๆ ไม่สู้ดีปานใด โต๊ะตั้งกลาง เก้าอี้ล้อมโต๊ะและมีเก้าอี้ตั้งติด ๆ
กับฝาบ้าน มีรูปถ่ายติดฝาเป็นรูปหมู่โดยมาก...

(หัวใจนักรบ, 2515 : 1)

ดังนั้นจากลักษณะฉากของเรื่อง ผู้อ่านจะเห็นได้ว่าผู้ทรงพระราชนิพนธ์
มีความละเอียดที่จะจัดฉากให้สัมพันธ์กับเรื่องและช่วยแสดงลักษณะของตัวละคร ซึ่งช่วยให้ผู้อ่าน
เข้าใจภูมิหลังของตัวละครได้เป็นอย่างดี

1.1.6 สรุป คุณค่าทางศิลปะของบทละครเรื่อง หัวใจนักรบ อยู่ที่กลวิธีการ
พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ที่ทรงสามารถเหนี่ยวนำผู้อ่านให้ประทับใจ
กับโครงเรื่องและบทบาทของตัวละคร ดังจะเห็นได้ว่ามิได้ทรงเน้นการปลุกใจอย่างเปี่ยมอารมณ์
ที่เลือนลอย แต่ทรงผูกเรื่องที่ประกอบด้วยสถานการณ์อันเปลี่ยนแปลงฉับไวให้รสเร้าใจ และก่อ
ความชื่นชมในความเด็ดเดี่ยวของตัวละครเอกเช่นพระภิรมย์ โดยทรงชี้ว่าความรักชาติเป็น
คุณธรรมของมนุษย์ที่ปลุกความกล้าหาญอย่างน่าอัศจรรย์ให้แก่บุคคลที่แม้ได้หลงผิดไปแล้ว นอกจากนี้
ในประเด็นการสร้างเรื่องให้มีตัวละครที่เป็นคนจีนด้วยนั้นพระองค์ก็ทรงชี้ให้เห็นว่า แม้ตัวละคร
ที่เป็นคนจีนมีบทบาทในเชิงลบ แต่ถ้าคนไทยมีความยึดมั่นในชาติศาสนาพระมหากษัตริย์แล้วการยุแหย่
และความเคลื่อนไหวในทางร้ายของคนต่างค้ำหรือลูกหลานคนต่างค้ำก็ไม่อาจเป็นผล หัวใจนัก
รบ จึงมีคุณค่าในการปลุกใจและเกื้อทางความคิด แม้ว่าองค์ประกอบบางประการของบทละครเช่น
ลักษณะนิสัยของตัวละครบางตัวจะมีข้อด้อยบ้าง แต่ก็ไม่ได้ทำให้บทละครหย่อนคุณค่าทางวรรณศิลป์
ลงไปมากเพียงใด สิ่งที่น่าเสียดายก็คือการผูกมัด "หัวใจนักรบ" หรือความรักชาติเข้ากับการ
เป็นเสือป่ามากจนดูเหมือนว่าเป็นอย่างเดียวกันจนทำให้บทละครเรื่องนี้มีความจำเพาะอยู่มาก
แต่อาจทำความเข้าใจบริบทของการแต่งได้ว่าเป็นการชี้ค้ำยันค้ำลู่ทางความคิดของสังคมในยุคนั้น
อย่างไร

1.2 โหงพาง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงพระราชนิพนธ์ เรื่องโหงพาง โดยทรงมุ่งปลุกใจให้คนไทยตระหนักในหน้าที่และมีความรักชาติ เช่นเดียวกับที่ทรงพระราชนิพนธ์ เรื่องหัวใจนักรบ ทั้งนี้พระองค์ทรงมีกลวิธีนำเสนอเรื่องให้ประทับใจผู้อ่านได้เป็นอย่างดี ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1.2.1 แก่นเรื่อง ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงชี้ให้ผู้อ่านเห็นแก่นเรื่องสำคัญของบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ว่า การปกป้องประเทศด้วยสติปัญญาและความสามารถเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในสถานการณ์ที่มีการรบระหว่างประเทศ แก่นเรื่องดังกล่าวนี้ว่ามีคุณค่ามาก เพราะเป็นการกระตุ้นเตือนผู้อ่านให้ตระหนักในบทบาทของตนต่อรัฐ ซึ่งเป็นการสอดคล้องและเสริมสร้างพระบรมราโชบายเกี่ยวกับลัทธิชาตินิยม

1.2.2 โครงเรื่อง ลักษณะเด่นที่สุดด้านวรรณศิลป์ของบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ คือการวางโครงเรื่องที่สร้างความสนุกสนานแก่ผู้อ่าน และการซ่อนเงื่อนงำในเรื่องได้อย่างน่าตื่นเต้นชวนติดตาม นับตั้งแต่ตอนแรกของเรื่องจนถึงตอนคลี่คลายเรื่อง ดังมีลักษณะที่น่าสนใจดังนี้

1.2.2.1 การเปิดเรื่อง บทละครพระราชนิพนธ์เรื่องนี้มีจุดเกี่ยวและฉากเกี่ยวเพราะเป็นเรื่องขนาดสั้นและเนื้อเรื่องเหมาะที่จะใช้ฉากเกี่ยว คือเป็นเรื่องที่แสดงถึงความพยายามของตัวละครเอกที่วางแผนล่อผู้ร้ายให้มาติดกับ ผู้ทรงพระราชนิพนธ์จึงทรงใช้สถานที่เดียวกันในการดำเนินเรื่อง เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ร้ายแสดงตัวจนกระทั่งถูกจับกุมตัว

ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงเริ่ม เรื่องโหงพาง โดยให้พระยาสมุทซึ่งเป็นนายพลเรือของเรือรบหลวงพระนเรศวรจังกานเลี้ยงขันในเรือรบหลวงขณะที่มีเหตุการณ์ตึงเครียด คือมีแนวโน้มว่าจะเกิดการสู้รบกันขึ้นทางทะเลระหว่างไทยกับต่างชาติ ซึ่งผู้อ่านทราบได้จากคำสนทนาของพระยาสมุทที่กล่าวกับพระวิสุตร์ว่า "...อ้อ ! คุณพระคงจะเห็นประหลาดว่า ในเวลาที่มีเหตุการณ์ตึงเครียดอยู่เช่นนี้ ยังมาเสหากันอยู่ได้ฉนั้นหรือ?" (โหงพาง, ม.ป.ป. : 2) เป็นที่น่าสังเกตว่าบทสนทนานี้อยู่ในตอนเริ่มเรื่องที่เกี่ยว ซึ่งช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจสถานการณ์ของเรื่องและความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครได้ทีละน้อย ในลำดับต่อมาบทละครได้แสดงว่าพระยาสมุทกำลังสนทนายกับพระวิสุตร์ในห้องนายพลเรือขณะที่แขกหรือคนอื่นยังคงร่วมงานรื่นเริงที่จัดขึ้นในเรือรบหลวง ทั้งนี้ในระหว่างการสนทนาผู้อ่านจะสังเกตได้ว่า

พระยาสมุทให้ความเอาใจใส่คือพระวิสุตร์ในฐานะแขกเป็นอย่างไรก็ดี เช่นให้เข้ามาสนทนาในห้องเป็นการส่วนตัว และเมื่อพระวิสุตร์กล่าวพาดพิงถึงการยกกำลังของกองทหารเรือไทยและประสิทธิภาพของอาวุธปืนซัสสิก โดยพยายามชี้ว่าเป็นสิ่งที่น่าวิพากษ์ที่ฝ่ายซัสสิกมีอาวุธขนาดใหญ่เพื่อโยงไปยังประเศจีน เรื่องประสิทธิภาพของอาวุธปืนฝ่ายไทย พระยาสมุทก็ตอบไปบ้างเพียงเล็กน้อยเท่านั้น และพยายามพูดเปลี่ยนไปเรื่องอื่นเสีย พระวิสุตร์จึงหันไปพูดเรื่องสันติสนทนาบางของหลวงเซียะ โดยถามพระยาสมุทตรง ๆ ว่าหลวงเซียะเป็นคนอย่างไร คำตอบของพระยาสมุทแสดงให้ผู้อ่านเห็นว่าหลวงเซียะเป็นผู้ใกล้ชิดกับพระยาสมุท และเมื่อพระวิสุตร์กล่าวเป็นนัยว่าหลวงเซียะอาจนำความลับของทางราชการไปขายเพราะมีหนี้สินมาก โดยยืนยันว่าตนเป็นเจ้าของหนี้ของหลวงเซียะเอง แต่พระยาสมุทยืนยันกลับไปว่าหลวงเซียะเป็นคนดี และพูดปิดว่าไม่เชื่อว่านายทหารของตนจะทำเช่นนั้น ทั้งยังได้กล่าวถึงหลวงเซียะว่าเป็นคนที่ตนชอบพอเพราะมีความสามารถในการทำงานมาก บรรยากาศของการสนทนาในตอนนี้จึงค่อนข้างดีจึงเครียดเพราะพระยาสมุทไม่ค่อยพอใจพระวิสุตร์ แต่อย่างไรก็ตามผู้อ่านก็จะรู้สึกที่พระยาสมุทควบคุมอารมณ์ได้ดี เพราะยังรักษาความสุภาพและมารยาทอันดีไว้

หลังจากนั้นพระยาสมุทได้เลี้ยงออกไปข้างนอกห้องเพื่อต้อนรับแขกอื่น ๆ แล้วปล่อยให้พระวิสุตร์ซึ่งอ้างว่าจะขอสูบบุหรี่ให้หมกมวนก่อนอยู่ในห้องนั้นตามลำพัง แต่ก่อนออกไปจากห้องผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงบรรยายว่า พระยาสมุทซึ่งท่าจะเดินออกไป แต่นักขึ้นมาได้จึงเดินกลับมาอีก และได้หยิบหนังสือที่วางอยู่บนโต๊ะเก็บลงในลิ้นชักและล็อกกุญแจลิ้นชัก แล้วเอากุญแจใส่กระเป๋า (โหงพวง, ม.ป.ป. : 8) เป็นที่น่าสังเกตว่าทำไมผู้ทรงพระราชนิพนธ์จึงทรงให้พระยาสมุททำเช่นนั้นต่อหน้าพระวิสุตร์ กลวิธีนี้เป็นการสร้างความสนใจใคร่รู้แก่ผู้อ่าน หลังจากนั้นเมื่อพระยาสมุทเดินออกไป พระวิสุตร์ก็พยายามใช้กุญแจที่ติดตัวมาไขลิ้นชัก ซึ่งทำให้ผู้อ่านเริ่มคิดว่าพระวิสุตร์น่าจะเป็นตัวละครฝ่ายปฏิปักษ์ที่คิดจะไขความลับเสียเอง แต่ในขณะที่พระวิสุตร์กำลังพยายามไขลิ้นชักอยู่ก็ได้ยินเสียงฝีเท้าใกล้เข้ามาจึงหลบออกไปที่เฉลียงห้ายเรือก่อน

1.2.2.2 การพัฒนาเรื่อง ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงนำตัวละครคู่ใหม่เข้ามานั่งสนทนากันในห้องของนายพลเรือ คือหลวงเซียะซึ่งเป็นตัวละครที่มีการกล่าวขวัญถึงในตอนต้นได้ เข้ามาสนทนากับคุณหญิงสมุทตามลำพังในห้องนายพลเรือ นั้น บทสนทนาของตัวละคร

ทั้งสองเป็นเรื่องที่เข้าใจกันระหว่างผู้สนทนา ทั้งหลวง เขียวได้จับมือคุณหญิงเพื่อแสดงความ
ขอบคุณ หลังจากนั้นคุณหญิงก็ขอตัวออกจากห้องก่อนโดยกล่าวว่า "เพื่อจะได้หาโอกาสพูดคุยกับ
พระยาสมุทเกี่ยวกับเรื่องที่ได้รับปากกับหลวง เขียวไว้ แต่หลวง เขียวยังคงอยู่ในห้องต่อคั้งที่บอกกับ
คุณหญิงว่า "ผมจะออกไปที่หลังซอรับ ผมมีอะไรที่จะต้องจกหมายเหตุไว้สักหน่อย" (โพงพาง,
ม.ป.ป. : 14)

เมื่อคุณหญิงสมุทออกไป หลวง เขียวก็จกบันทึกในสมุดพก
ของตนแล้วจึงค้นหาอะไรอย่างหนึ่งที่บนโต๊ะ ครั้นไม่พบก็ไขลิ้นชักแล้วหยิบหนังสือฉบับที่พระยาสมุท
เก็บไว้ขึ้นมาดู พอเห็นว่าเป็นหนังสืออะไรก็เอาวางไว้บนโต๊ะและหยิบเอาหนังสืออีกฉบับหนึ่งขึ้น
มาดู ครั้นเห็นว่าเป็นหนังสือที่ต้องการก็เก็บใส่กระเป๋าแล้วหยิบเอาหนังสือฉบับก่อนเก็บลงในลิ้นชัก
ต่อจากนั้นก็ปิดลิ้นชักและลั่นกุญแจตามเดิม เหตุการณ์ในตอนนี้นำให้ผู้อ่านเกิดความสงสัยพฤติกรรม
ของหลวง เขียว เพราะไม่รู้แน่ว่าหลวง เขียวเป็นคนเช่นไร ในขณะนั้นเองพระวิสุตร์ก็แสดงตัวให้
หลวง เขียวเห็นว่าได้เข้ามาอยู่ในห้องนั้นแล้ว และมีโอกาสเห็นพฤติกรรมของหลวง เขียว
หลวง เขียวเองก็ทำให้เห็นว่าตกใจ เมื่อทราบดังนั้น

ต่อจากนั้นพระวิสุตร์ก็ถือโอกาสข่มขู่หลวง เขียวโดยอ้างว่า
ตนได้กุมความลับของหลวง เขียวถึง 2 ประการคือ ประการแรกตนเห็นหลวง เขียวแอบมาสนทนา
กับคุณหญิงความลำพังฉันคู่สาวโดยตีความจากที่เห็นตัวละครมานั่งอยู่ด้วยกันสองต่อสองและพูดคุยกัน
อย่างสนิทสนม ทั้งนี้ผู้อ่านจะสังเกตว่าผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงสร้างเหตุการณ์ตอนนี้ให้มีน้ำหนัก
พอที่จะให้พระวิสุตร์นำมาเป็นข้ออ้างข่มขู่หลวง เขียวได้ คือทรงให้หลวง เขียวกับคุณหญิงสมุทหม้ายที่
ใกล้เคียงกันพอที่จะทำให้คิดไปว่ามีความสัมพันธ์กันเช่นนั้น ประการที่สอง พระวิสุตร์คิดจะทวงหนี้
หลวง เขียว เพราะถือว่าหลวง เขียวต้องชดใช้หนี้ที่บิดามารดาของหลวง เขียว เคยกำฝืนเถื่อนแล้ว
ขาดทุน จนต้องทำสัญญาจำนำบ้านไว้กับตน ถ้าหลวง เขียวยอมร่วมมือจารกรรมเอกสารลับของ
ทางราชการก็จะยกหนี้สินให้ทั้งหมด

และในขณะที่พระวิสุตร์กับหลวง เขียวสนทนากันผู้ทรง
พระราชนิพนธ์ทรงแสดงให้เห็นว่ามีคนแอบฟังอยู่ที่ประตูค้ำนซ้าย หลวง เขียวยื่นกราน
ปฏิเสธข้อหาแรก พระวิสุตร์ก็รุกหนักเรื่องที่จะทวงหนี้ แม้หลวง เขียวยืนยันจะรักษาความซื่อสัตย์
ต่อหน้าที่แม้ต้องล้มละลายพระวิสุตร์ก็ไม่ยอมลดละยังข่มขู่เรื่องหลวง เขียวกับคุณหญิงสมุทโดยอ้างว่า

จะให้กุดหญิงสมุทเป็นพยาน หลวงเขียวจึงยิงโกรธหนักขึ้นและตรงเข้าไปปล้ำสลักใส่พระวิสุตร์ให้ออกจากห้อง แต่ยังไม่ทันสำเร็จพระยาสมุทก็เดินเข้ามาและท้าวท่าคใจที่เห็นการวิวาทพฤติกรรมของพระยาสมุททำให้ผู้อ่านเข้าใจว่าท่านคงเข้ามาเห็นเฉพาะเหตุการณ์ที่หลวงเขียวกำลังสลักใส่พระวิสุตร์ แต่ผู้อ่านจะทราบความจริงในคอนคลี่คลายเรื่องราวพระยาสมุทเป็นผู้แอบคูดอยู่ตลอดเหตุการณ์ในตอนนี้ได้มีส่วนให้ผู้อ่านเกิดความแน่ใจว่าพระวิสุตร์มีหลังฉากเป็นผู้ร้าย ส่วนหลวงเขียวก็ได้แสดงตัวว่าเป็นคนสุจริตและปฏิบัติหน้าที่ด้วยความรับผิดชอบยิ่ง

1.2.2.3 การดำเนินเรื่องไปสู่จุดสูงสุด ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงดำเนินเรื่องต่อโดยให้พระยาสมุทซักถามหลวงเขียวว่าเกิดอะไรขึ้น หลวงเขียวไม่ทันได้ตอบเพราะพระวิสุตร์ได้โอกาสใส่ความหลวงเขียวและชิงเล่าเป็นเชิงฟ้องว่าหลวงเขียวแอบมาสนทนากับกุดหญิงสองต่อสอง ทั้งยังมีการจับมือถือแขนกัน แต่หลวงเขียวปฏิเสธว่าไม่จริง พระยาสมุทจึงเชิญกุดหญิงมาซักถามโดยไม่ให้โอกาสหลวงเขียวให้ปากคำเลย เมื่อซักถามแล้วก็ปรากฏว่ากุดหญิงเข้ามาสนทนากับหลวงเขียวจริง พระยาสมุทก็แสดงให้เห็นว่าคล้อยตามข้อกล่าวหาของพระวิสุตร์ นางสาวสายหยุกซึ่งเดินตามมารดาเลี้ยงมาด้วยจึงพูดออกมาตรง ๆ ว่าหลวงเขียวกับเธอรักกันและหลวงเขียวได้ขอให้กุดหญิงช่วยพูดจากับบิดา แต่พระยาสมุทก็ดัดบดไม่ให้สายหยุกเข้ามายุ่งเกี่ยวเรื่องนี้ เหตุการณ์ในตอนนี้นำให้ผู้อ่านเกิดความสนใจใคร่รู้ (Suspense) และคอยเอาใจช่วยหลวงเขียวกับพระยาสมุทซึ่งตอนนี้เกิดความขัดแย้งกัน

หลังจากนั้นพระยาสมุทก็สั่งให้หลวงเขียวออกไปกับคนและบอกให้พระวิสุตร์พักอยู่ในห้องนั้นให้สบายก่อนแล้วตนจะกลับมาอีก พระวิสุตร์จึงได้อยู่ในห้องตามลำพังอีกครั้งหนึ่งและเดินยืมกรูมกริมอยู่ไปมา ซึ่งทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่าจะต้องคิดอ่านทำอะไรอีกแน่ แต่ก็ยังไม่ทันลงมือทำอะไรเพราะปรากฏว่ามีตัวละครอีกตัวหนึ่งเข้ามาในฉาก คือ นายประมุขเข้ามาเร่งให้งัดลิ้นชักเพื่อเอาหนังสือลับโดยกล่าวว่าเหลือเวลาน้อยแล้ว และเมื่องัดลิ้นชักได้ก็เอาหนังสือฉบับที่ต้องการนั้นไปทั้งฉบับจะรอักข้อความก็ไม่มีเวลาเสียแล้ว อย่างไรก็ตามผู้อ่านก็ยังไม่ทราบว่าเพราะเหตุใดนายประมุขจึงกล่าวว่าเหลือเวลาน้อยเต็มที แต่พระวิสุตร์กับนายประมุขเข้าใจดีและมีท่าทางเร่งร้อน เมื่อได้หนังสือสำคัญแล้วทั้งพระวิสุตร์และนายประมุขก็รีบออกจากห้องแต่ถูกทหารยามกักตัวไม่ให้ผ่าน แม้จะบอกว่ามีธุระร้อนยามก็ไม่ยอมปล่อยให้ไป พระวิสุตร์กับนายประมุขจึงตัดสินใจวิ่งหนีออกไปพร้อมกัน แต่ก็ถูกจับตัวไว้ขณะที่พระยาสมุทเดิน

เข้ามาพอดี พระวิสุตฺรพยายามขอลาไปด้วยท่าทางร้อนรนยิ่งขึ้นจนยอมบอกว่ามีระเบิดวางไว้ให้ระเบิดในเวลาเที่ยงคืนคืออีก 2-3 นาทีต่อจากนั้น แต่พระยาสมุทไม่ได้ทำท่าที่ตื่นเต้นตกใจเลย เพียงแต่สั่งทหารว่าถ้าหลวงเขียวกลับมาก็ให้เข้ามาในห้องนี้

1.2.2.4 การคลี่คลายเรื่อง ต่อมาเมื่อหลวงเขียวกลับเข้ามาในห้องพระยาสมุทจึงเปิดเผยรายละเอียดว่าได้ยินข่าวลือว่ามีคนคิดการร้ายจึงให้หลวงเขียวไปตรวจการดู แต่ก็ไม่ได้คาดคิดว่าผู้ร้ายจะล้าวางระเบิดเรือ ส่วนในเรื่องที่จะขโมยเอกสารลับของทางราชการนั้น พระยาสมุทได้วาง "โพงพาง" ไว้ตั้งแต่ต้นโดยไม่บอกให้ใครรู้เลยแม้แต่หลวงเขียวซึ่งเป็นทหารคนสนิท และปรากฏว่าผู้ร้ายก็เข้า "โพงพาง" จนพระยาสมุทจับตัวได้พร้อมหลักฐานมัดตัวแน่นหนา เพราะหนังสือที่ผู้ร้ายขโมยไปเป็นฉบับที่ห่าปดลอมไว้ พระยาสมุทให้ทหารผู้หนึ่งล้วงหนังสือนั้นจากกระเป๋านายประมุขแล้วอ่านให้ได้ยินทั่วกันว่า

เขียว "แจ้งความให้ผู้ชะโมยหนังสือนี้ทราบ-ธรรมดาผู้หวังทำการสำคัญให้สำเร็จต้องไม่ประมาทอีกฝ่าย 1 ว่าเขาไม่รู้เท่าเพราะเขาก็มีหูมีตาเหมือนกัน-สมุทโยธิน, นายพลเรือโท"

(โพงพาง, ม.ป.ป. : 39)

หลังจากนั้นพระยาสมุทก็เปิดเผยว่าหนังสือฉบับจริงแม้สายหยุดเป็นผู้เก็บรักษาไว้ และเมื่อทหารคุมตัวคนร้ายทั้งสองคนออกไปแล้ว พระยาสมุทก็กล่าวกับหลวงเขียวว่าให้ทำที่เป็นโอรสหลวงเขียวเพื่อจะจับตัวผู้ร้าย และบอกอีกว่ารู้มาก่อนแล้วว่ามีคนคิดกำจัดหลวงเขียวเพราะได้รับบัตรสนเท่ห์มาก่อนหน้านี้แล้วแต่ก็ยังจับไม่ได้ว่าเป็นฝีมือใคร จนกระทั่งเมื่อได้สนทนากับพระวิสุตฺรจึงพอจะรู้ว่าผู้เขียนบัตรสนเท่ห์ก็คือพระวิสุตฺร เพราะกล่าวหาหลวงเขียวอย่างเดียวกัน ต่อจากนั้นพระยาสมุทจึงได้ยกบุตรให้กับหลวงเขียว เพราะเชื่อมั่นว่าเป็นคนดี และได้หันไปรับความเข้าใจกับคุณหญิงสมุท เหตุการณ์ที่ระทึกใจจึงจบลงด้วยความสุข โดยผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงให้พระยาสมุทซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่องเป็นผู้เปิดเผยความจริงในตอนคลี่คลายเรื่องอย่างละเอียด

1.2.3 ตัวละคร บทละครพระราชนิพนธ์เรื่อง โหงพาง มีตัวละครไม่มาก เพราะเป็นบทละครขนาดสั้นองค์เดียว แต่เป็นที่น่าชื่นชมว่าตัวละครทุกตัวในเรื่องล้วนมีบทบาท และพฤติกรรมที่สัมพันธ์กับแก่นเรื่องและโครงเรื่องอย่างเด่นชัด ดังมีรายละเอียดดังนี้

1.2.3.1 ตัวละครฝ่ายดี ลักษณะตัวละครที่จัดว่าเป็นตัวละครฝ่ายดีมีดังนี้

1) พระยาสมุทโยธิน เป็นตัวละครเอกฝ่ายดี มีบทบาทสำคัญในการจับตัวผู้ร้ายที่เข้าไปจารกรรมเอกสารลับของทางราชการบนเรือมหลวงพระนเรศวร ซึ่งพระยาสมุทเป็นผู้บังคับเรือรบอยู่ ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงให้พระยาสมุทเป็นตัวละครที่มีบุคลิกลักษณะเหมาะสมกับเรื่อง คือมีอายุ 40 เศษ ฉลาด ช่างสังเกตและมีปฏิภาณไหวพริบ นอกจากนี้ที่สำคัญมีใจคอหนักแน่น ดังปรากฏว่าวางแผนซ่อนกลจับตัวผู้ร้ายได้ด้วยตัวของตัวเองโดยใช้สติปัญญาและความสามารถ เมื่อจับตัวผู้ร้ายได้จึงเปิดเผยความจริงทั้งหมด การวางแผนอย่างแนบเนียนในการจับผู้ร้ายนี้แสดงให้เห็นว่าพระยาสมุทเป็นกนรอบคอบละเอียด นอกจากนี้ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงให้พระยาสมุทมีความละเอียดอ่อนด้านจิตใจ ดังในตอนที่ถูกกับคุณหญิงว่าผูกใจผูกพันด้วยความรัก

สมุท ฉันจะเป็นคนวิเศษอย่างไหนหรือฉันไม่ฉันนั้น ฉันก็วินิจฉัยเองไม่ได้ แต่ฉันชอบออกตามตรง, ฉันทนงตัวอยู่ว่าฉันผูกใจผูกพันไว้ได้ ด้วยความรักเพียงพอแล้ว จึงไม่จำเป็นต้องหึงหวงอะไรทั้งนั้น จริงไหม ?

(โหงพาง, ม.ป.ป. : 43)

2) หลวงเขียวชลธาร เป็นทหารคนสนิทของพระยาสมุท มีอายุราว 26 ปี ซึ่งจัดได้ว่าเป็นคนหนุ่ม มีลักษณะเป็นคนดี ซื่อตรงและมีความสามารถในการทำงาน พวกผู้ร้ายจึงคิดเล่นงานเพื่อตัดกำลังพระยาสมุท ดังที่ส่งบัตรสนเท่ห์มากล่าวโทษว่าเป็นคนเที่ยวจัก คบเพื่อนฝูงสามเลเทเมา มีหนี้สินรุงรัง และแอบรักใคร่กับภรรยาของพระยาสมุท แต่หลวงเขียวยังไม่มีโอกาสพิสูจน์ตนเองจนกระทั่งเกิดเหตุการณ์ที่ถูกพระวิสูตรข่มขู่ให้ร่วมมือ

จารกรรมเอกสารลับของทางราชการ หลวงเขี้ยวจึงมีโอกาสได้พิสูจน์ตนเองว่าเป็นคนซื่อสัตย์
 ตั้งที่ไม่ยอมฉวยโอกาสแม้มีปัญหาล่วงหน้าส่วนตัวด้านการเงินถึงขนาดที่ถูกฟ้องล้มละลายได้ คือ ไม่ยอมรับ
 ข้อเสนอของพระวิสุตร์ที่จะยอมยกหนี้สินให้ถ้าหลวงเขี้ยวยอมร่วมมือ หลวงเขี้ยวจึงเป็นตัวละคร
 ฝ่ายดี

แต่อย่างไรก็ตามผู้ทรงพระราชนิพนธ์ก็ทรงแสดงให้เห็นว่าหลวงเขี้ยวมีบุคลิกลักษณะที่สมจริงคือมีความรู้สึก โกรธเกลียดเหมือนบุคลุชนธรรมดา
 ดังปรากฏว่ามีใจรักอยู่กับนางสาวสายหยุดซึ่งเป็นบุตรของพระยาสมุทจึงขอให้คุณหญิงสมุทโยธิน
 ช่วยเจรจากับพระยาสมุทเพื่อสู้ขอต่อไป แต่พระวิสุตร์มาเห็นหลวงเขี้ยวสนิทสนมกับคุณหญิง
 ตามลำพังก็เกิดความไม่พอใจและได้พยายามยกเรื่องนี้มาขู่หลวงเขี้ยว
 นอกเหนือจากการขู่ว่าจะหวงหนี้ เมื่อหลวงเขี้ยวถูกข่มขู่หนักจึงได้แสดงลักษณะคนหนุ่มที่ใจร้อน
 ซึ่งทำให้ตัวละครมีบุคลิกลักษณะที่น่าประหลาดใจ เพราะมิได้มีลักษณะเป็นเพียงหุ่น

1.2.3.2 ตัวละครฝ่ายปฏิปักษ์ ตัวละครที่มีบทบาทเด่นในแง่เป็นภัย
 ต่อความมั่นคงของประเทศคือ พระวิสุตร์พานิช ซึ่งผู้อ่านจะพบว่าเป็นตัวละครฝ่ายปฏิปักษ์ที่มีลักษณะ
 น่ารังเกียจดังนี้

พระวิสุตร์พานิช มีหน้าที่การงานอย่างไรไม่ปรากฏแน่ชัด
 แต่ดูจากชื่อราชทินนามแล้วคงเป็นขุนนางฝ่ายพลเรือน พระวิสุตร์เป็นคนวัยกลางคนอายุราว ๓
 40 เศษเหมือนพระยาสมุท แต่มีพฤติกรรมที่ตรงกันข้ามในขณะที่พระยาสมุทมีความรักและตระหนัก
 ในหน้าที่ พระวิสุตร์กลับมีจิตใจฝักใฝ่กับข้าศึกเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวอย่างฉ้อฉล ดังที่ร่วมมือกับ
 นายประมุข มีนางกูร เพื่อจารกรรมเอกสารลับของทางราชการ และพยายามล้วงถามความลับ
 เรื่องประสิทธิภาพอาวุธปืนของไทย ทั้งนี้ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ได้ทรงแสดงลักษณะของตัวละครว่า
 เป็นคนเจ้าเล่ห์ ดังปรากฏว่าทรงบรรยายลักษณะของพระวิสุตร์ว่า "กิริยาท่าทางค่อนหน้าคนทำ
 ขริม, แต่ลับคนแล้วกระปรี้กระเปร่า," (โพงพาง, ม.ป.ป. : 1) คนภายนอกจึงไม่ค่อยรู้จัก
 ลักษณะที่แท้จริงของพระวิสุตร์ แต่อย่างไรก็ตามพระยาสมุทก็สามารถวางแผนซ้อนกลจับตัว
 พระวิสุตร์ไว้ได้พร้อมหลักฐานที่พระยาสมุทหาปลอมไม่ได้ เพราะพระวิสุตร์ขาดความเฉลียวจึงหลง
 เข้า "โพงพาง" ของพระยาสมุท ซึ่งถ้าพระวิสุตร์ช่างสังเกตและไม่ประมาทก็คงไม่ถูกจับ
 ดังปรากฏในตอนที่พระวิสุตร์พยายามถามเรื่องประสิทธิภาพของอาวุธปืน ถ้าพระวิสุตร์รู้จักสังเกต